TILSHUNOSLIKDA “OTA” KONSEPTINING MOHIYATI

Ochilova Noila Farmonovna
SamDCHTI, Ingliz tili nazariyasi kafedrasi v.b dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada tilshunoslikda konsept tushunchasi hamda “ota” konseptining lingvokulturologik mohiyati tahlil qilinadi. O‘zbek xalqining milliy tafakkurida “ota” obrazi hurmat, mas’uliyat, mehr va tarbiya timsoli sifatida namoyon bo‘lishi yoritiladi. Shuningdek, maqollar, iboralar va badiiy matnlar asosida “ota” konseptining semantik va kommunikativ xususiyatlari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: konsept, tilshunoslik, lingvokulturologiya, semantika, ota konsepti, milliy tafakkur, madaniyat.

Zamonaviy tilshunoslikda inson omiliga bo‘lgan e’tiborning kuchayishi natijasida konsept tushunchasi alohida ilmiy kategoriya sifatida shakllandi. Konsept inson tafakkurida mavjud bo‘lgan va til orqali ifodalanadigan murakkab ma’naviy birlik hisoblanadi. Har bir xalqning tili uning madaniyati, dunyoqarashi va qadriyatlarini aks ettiradi. Shu jihatdan qaralganda, o‘zbek tilidagi “ota” konsepti milliy mentalitetning muhim tarkibiy qismlaridan biridir.

O‘zbek xalqining asrlar davomida shakllangan oilaviy qadriyatlari tizimida ota oilaning boshlig‘i, farzand tarbiyachisi va ma’naviy tayanchi sifatida talqin etiladi. Til birliklari, maqollar, iboralar va badiiy asarlarda ushbu konseptning keng ifodalanishi uning lingvomadaniy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — “ota” konseptining tilshunoslikdagi mohiyatini ochib berish hamda uning semantik va lingvokulturologik xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat.

Tilshunoslikda konsept inson ongida shakllanadigan bilimlar majmui sifatida talqin qilinadi. Konsept borliq haqidagi tasavvurlarni umumlashtiradi va til vositasida namoyon bo‘ladi. Olimlarning fikricha, konsept nafaqat lug‘aviy ma’noni, balki milliy-madaniy mazmunni ham o‘z ichiga oladi. Konseptlar xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlari va qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli bir xil tushuncha turli xalqlarda turlicha mazmun kasb etishi mumkin. O‘zbek xalqining milliy tafakkurida “ota” konsepti yuksak ijtimoiy va ma’naviy ahamiyatga ega.

“Ota” konseptining semantik xususiyatlari. “Ota” leksemasining asosiy ma’nosi farzandning erkak jinsidagi ota-onasini anglatadi. Ammo uning semantik maydoni bundan ancha kengdir. Ushbu konsept quyidagi ma’nolarni ifodalaydi:

- mehr va g‘amxo‘rlik;
- himoya va tayanch;
- donolik va tajriba;
- tarbiya va mas’uliyat;
- hurmat va e’zoz.

Masalan, “Ota rozi - Xudo rozi” maqolida otaga bo‘lgan hurmat diniy va ma’naviy qadriyat darajasiga ko‘tarilgan. “Otangdek ulug‘” iborasi esa otaning yuksak maqomini ifodalaydi. Shuningdek, “ota” so‘zi ko‘chma ma’nolarda ham faol qo‘llanadi. Jumladan, “ilm otasi”, “kasbining otasi” kabi birikmalar ma’lum sohada katta tajriba va obro‘ga ega shaxslarni ifodalash uchun ishlatiladi. Bu holat konseptning metaforik kengayganligini ko‘rsatadi.

“Ota” konseptining lingvokulturologik talqini muhim ahamiyat kasb etadi. Lingvokulturologiya til va madaniyat o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganadi. O‘zbek xalqining

madaniyatida ota oilaning ustuni va boshqaruvchisi sifatida qaraladi. Shu bois “ota” konsepti ko‘plab maqol va matallarda o‘z aksini topgan:

- “Ota — tog‘, ona — bog‘.”
- “Otang borida el tani.”
- “Ota nasihati — oltindan qimmat.”

Mazkur maqollar orqali otaning jamiyat va oiladagi mavqei ulug‘lanadi. Ota farzand uchun nafaqat moddiy ta’minotchi, balki ma’naviy yo‘l ko‘rsatuvchi sifatida ham talqin qilinadi. Badiiy adabiyotlarda ham ota obrazi keng tasvirlanadi. O‘zbek adiblarining asarlarida ota ko‘pincha dono, talabchan, mehnatsevar va mehribon inson sifatida gavdalanadi. Bu esa “ota” konseptining xalq ongida ijobiy baholanishini ko‘rsatadi.

Nutq jarayonida “ota” konsepti turli kommunikativ vazifalarni bajaradi. So‘zlashuv uslubida yoshi katta erkaklarga nisbatan hurmat ma’nosida “ota” deb murojaat qilish hollari uchraydi. Masalan: “Ota, maslahat bering” kabi jumlalar milliy nutq madaniyatining o‘ziga xos xususiyatidir. Shuningdek, konsept emotsional-ekspressiv ma’no ham ifodalaydi. Farzand va ota munosabatlarini ifodalovchi nutq birliklari mehr, sadoqat va hurmat hissini kuchaytiradi. Demak, “ota” konsepti kommunikativ jihatdan ham muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, “ota” konsepti o‘zbek tilshunosligida muhim lingvomadaniy birliklardan biri hisoblanadi. Ushbu konsept xalqning oilaviy qadriyatlari, ma’naviy qarashlari va milliy tafakkurini aks ettiradi. “Ota” obrazi mehr, himoya, mas’uliyat, donolik va hurmat timsoli sifatida namoyon bo‘ladi.

Til birliklari, maqollar, iboralar hamda badiiy matnlar “ota” konseptining boy semantik va madaniy mazmunini ko‘rsatadi. Shu sababli mazkur konseptni lingvokulturologik jihatdan tadqiq etish til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Safarov Sh. *Kognitiv tilshunoslik asoslari*. — Toshkent: Akademnashr, 2006.
2. Mahmudov N. *Til va madaniyat*. — Toshkent: Ma’naviyat, 2013.
3. Vorkachev S.G. *Lingvokulturologiya asoslari*. — Moskva, 2001.
4. Kubryakova Ye.S. *Til va bilim*. — Moskva, 2004.
5. O‘zbek xalq maqollari. — Toshkent: Sharq, 2018.